

ASPECTE PRIVIND TRADUCERILE LITERARE DIN LIMBA JAPONEZĂ

SOME ASPECTS REGARDING LITERARY TRANSLATIONS FROM JAPANESE

Andrea SION

Facultatea de Litere și Limbi Străine

Universitatea Hyperion, București

Email: andreeasion@yahoo.com

Abstract

This paper briefly features some of the current problems encountered when translating literary works from Japanese into Romanian. The translator stands as a mediator between the original work and the readers in the target language, and is required to be as “faithful” as possible to both. Faithfulness in translation includes several components, as discussed in the first part of the paper. Due to the great dissimilarities between the two languages and cultures involved, in order to achieve faithfulness, the translator must find equivalents, clarify concepts to compensate for the inevitable cultural asymmetries and, at times, bring innovations. Moreover, while endeavoring to accurately convey the meanings of the original work, the translator must also seek to preserve the naturalness of the target language in the translation.

Cuvinte cheie: *traducere, fidelitate, componentă culturală*

Key words: *translation, faithfulness, cultural component*

Introducere

Actul traducerii este în esență un act de comunicare, însă unul indirect, prin care se urmărește redarea, mai presus de barierele lingvistice și culturale, a unui act de comunicare inițial¹. Receptorul din limba țintă are acces la conținutul original numai prin intermediul traducătorului și interpretării pe care acesta o dă conținutului din limba sursă. Deoarece produsul final, traducerea, devine obiectul unor lecturi multiple și uneori stă la baza cercetării științifice sau a unui nou proces de creație, responsabilitatea traducătorului este mare. Înainte de orice, acestuia i se cere să respecte intenția discursivă a autorului și să-i transpună creația cât mai „fidel” în limba țintă, însă cum se definește această fidelitate? În plus, în cazul unor limbi și culturi care se deosebesc prin numeroase aspecte, în ce măsură poate fi traducerea o redare „fidelă” a originalului? Ce strategii trebuie să aplice traducătorul pentru a putea depăși cu succes distanța lingvistică și culturală, precum și pentru a-i oferi receptorului un conținut cât mai apropiat de original?

În lucrarea de față vom încerca să răspundem acestor întrebări în cazul particular al traducerilor literare din limba japoneză, sprijinindu-ne atât pe observațiile făcute de alți autori în literatura de specialitate, cât și pe analiza directă a unor lucrări literare japoneze traduse în limba română.

Considerații generale

Traducătorul este un intermediar în actul de comunicare, situat între autorul conținutului în limba sursă și receptorul final, utilizator al limbii țintă. Modelul tipic al comunicării presupune un producător, un mesaj și un receptor. În cazul traducerilor, acest model devine mai complex, luând forma [producător – mesaj₁ – traducător (= interpretare₁) – mesaj₂ – receptor final (= interpretare₂)]. Traducătorul este așadar receptor al mesajului inițial și în același timp producător al noului mesaj,

¹ Hatim & Mason (1999), p. 1.

cel tradus, iar actul său de comunicare este dublu-condiționat, pe de o parte de actul de comunicare inițial și, pe de alta, de relația dintre cele două limbi și culturi, sursă și țintă.

Metaforic vorbind, traducătorul este un artist fără scenă („an artist without a stage”)², care aduce la lumină gândurile și imaginile altcuiva, într-o limbă diferită. În mod paradoxal, este cu atât mai prețuit, cu cât prezența sa este mai puțin simțită în produsul final³ – cu alte cuvinte, cu cât reușește să rămână mai fidel autorului și conținutului original.

Acest aspect aduce în mod necesar în discuție problema „fidelității”. Multă vreme s-a considerat că redarea (traducerea) unui conținut într-o altă limbă este un act imposibil, traducătorul fiind bănuț de „trădare” (ne este binecunoscută sintagma „traduttore, traditore”). Acest lucru se datorează însă unei abordări incomplete, în care se urmărea doar transpunerea unui conținut, cuvânt cu cuvânt, într-un sistem lingvistic diferit. Noua abordare introdusă de Bassnet și Lefevere⁴, în care se acordă o mare importanță și componente culturale, nu doar sistemelor lingvistice în sine, reprezintă un pas decisiv spre rezolvarea problemei fidelității, iar studiile efectuate în domeniul traductologiei în ultimele decenii arată clar că orice act de comunicare efectuat într-o limbă poate fi redat cu succes și în alta, traducerea nefiind deci imposibilă. În abordarea modernă, cheia obținerii unei traduceri de calitate este găsirea *echivalențelor*, în grad cât mai ridicat, între conceptele vehiculate în cele două limbi, și nu a unei *identități perfecte*. Echivalențele în limba țintă sunt menite să producă asupra receptorilor traducerii un efect *cât mai apropiat* de cel produs de textul original asupra receptorilor săi (și identificat corect de traducător).

Prin integrarea componente culturale în actul traducerii, acesta capătă valori noi, devenind, în esență, un proces de mediere între două culturi și impunând o cerință în plus traducătorului: pentru a-și putea îndeplini sarcina cu succes, traducătorul trebuie să dea dovadă nu doar de competență lingvistică în limba sursă și limba țintă, ci și de competență socio-culturală. În mod inevitabil, traducătorul se confruntă frecvent cu fenomene pragmatice (probleme ce țin de limba în uz într-un context socio-cultural specific), pe care le poate reda corect numai printr-o interpretare bazată pe o bună cunoaștere a celor două culturi implicate.

Redarea corectă a sensurilor și conotațiilor din textul original se face cu ușurință atunci când cele două sisteme lingvistice implicate și contextele lor socio-culturale sunt înrudite sau cel puțin similare. În schimb, cu cât acestea sunt mai îndepărtate, cu atât mai mare este efortul necesar umplerii „golului” dintre cele două sisteme și creării unei punți de comunicare. Traducerea este astfel și un act de „modelare” a conținutului, de turnare a lui într-un tipar ușor accesibil receptorului. Pentru aceasta, traducătorul are la dispoziție mai multe strategii, printre care adaptarea conținutului, compensarea sau explicitarea informației ș.a.m.d.

Din perspectiva occidentală, limba japoneză face și ea parte dintre limbile „îndepărtate”, cu un context cultural-istoric aparte. Cu toate acestea, distanța lingvistică și culturală nu reprezintă un obstacol de netrecut. Literatura japoneză poate fi tradusă *fidel*, după cum ne asigură specialiștii, însă nu *literal*⁵, provocarea cea mai mare pentru traducător fiind, și aici, crearea echivalențelor în limba țintă.

Nu în ultimul rând, un aspect important – și numai aparent contradictoriu – al actului traducerii este găsirea unui echilibru între fidelitatea în redarea conținutului și păstrarea specificului limbilor sursă și țintă. Dacă toate traduceri într-o limbă ar suna la fel, textele originale și-ar pierde identitatea. De aceea, în mod ideal, după cum afirmă Bassnet și Lefevere⁶, receptorul ar trebui să poată „ghici”, în spatele traducerii dintr-o anumită limbă, specificul acelei limbi – fără ca acest lucru să fie în detrimentul calității textului în limba țintă.

² Wechsler (1998), p. 7.

³ *Ibidem* p. 8.

⁴ În lucrarea *Translation, History and Culture*, Pinter Publishers, London / New York, 1990.

⁵ Vezi Edward Seidensticker (1989) pentru o discuție detaliată despre imposibilitatea traducerii literale din limba japoneză.

⁶ Bassnet & Lefevere (1998), p. 8.

Particularitățile limbii japoneze

Înainte de a discuta unele aspecte concrete legate de dificultățile de traducere în cazul operelor literare japoneze, ne vom opri, pe scurt, asupra câtorva caracteristici ale limbii japoneze relevante în contextul traducerilor.

Limba japoneză este o limbă sintetică, aglutinantă, în care o unitate lexicală poate primi un număr mare de afixe indicând trăsături semantice și funcționale.

Japoneza are o morfologie relativ simplă. În cazul substantivelor, categoriile de gen și număr nu sunt marcate explicit, iar funcțiile sintactice sunt exprimate prin particule cazuale, postpoziții alipite substantivului. Verbele au o formă unică pentru toate persoanele, iar numărul de timpuri verbale este redus.

Pe de altă parte, sintaxa limbii japoneze prezintă unele particularități care i-au adus reputația de „limbă dificilă”, cel puțin din perspectiva vorbitorilor de limbi occidentale. Topica propoziției este în mare măsură liberă, pornind de la ordinea de bază SOV (subiect-obiect-verb), singura condiție strictă fiind plasarea verbului pe ultima poziție. La nivelul propoziției, determinantul precede elementul determinat, iar la nivelul frazei, propozițiile subordonate preced propoziția principală. Subordonatele intercalate – fie în propoziția principală, fie în alte subordonate – sunt un fenomen frecvent. Din acest motiv, distanța dintre temă⁷ – introdusă la începutul enunțului – și verbul final poate fi considerabilă, iar interpretarea frazei, dificilă.

Pe lângă aceste trăsături caracteristice, se mai poate menționa și o anumită ambiguitate specifică limbii japoneze, pe care reputatul traducător Edward Seidensticker o numește calitatea „imaterială”, „șovăitoare”, a limbajului⁸. La crearea acestei ambiguități contribuie, printre altele, posibilitatea elidării subiectului și a altor elemente din enunț, precum și complexul sistem de marcare a probabilității. Principiul fundamental este următorul: în limba japoneză, un vorbitor este „sigur” doar de propriile-i senzații și intenții, iar orice altă informație pe care o împărtășește cu interlocutorul „se pare” că este așa, fie din alte surse, fie ca urmare a unui raționament. Limba dispune de o varietate de mijloace sistematizate și nuanțate pentru marcarea exactă a diverselor grade de probabilitate pe care vorbitorul dorește să le comunice.

O trăsătură aparte la nivelul lexical o constituie numărul foarte mare de expresii onomatopice, utilizate în mod frecvent nu numai pentru redarea sunetelor din natură, ci și pentru descrierea fenomenelor, acțiunilor sau stărilor psihice. Toate redau sensuri specifice și pot constitui o adevărată provocare pentru traducător.

Nu în ultimul rând, limba japoneză reflectă contextul specific cultural-istoric în care a fost folosită de-a lungul timpului și are un limbaj de politețe extrem de complex, chiar și în limba modernă. Sistemul onorific include lexic și structuri lingvistice bine definite, corespunzând multiplelor grade de politețe, la care se adaugă un număr mare de pronume personale și apelative de politețe. Toate aceste minuțioase deosebiri de poziție socială dintre participanții la discurs sunt dificil de redat în limbile cu sisteme de marcare a politeții mai puțin dezvoltate, cum este cazul limbilor occidentale.

Probleme specifice legate de traducerile literare din limba japoneză

Cu titlu de ilustrare – o listare exhaustivă fiind, desigur, imposibilă – ne vom opri în continuare asupra câtorva probleme specifice cu care se confruntă traducătorul de literatură japoneză. Aspectele sunt variate și se întâlnesc în toate planurile lingvistice.

Date fiind particularitățile morfo-sintactice ale limbii japoneze discutate mai sus (în principal, succesiunea propozițiilor în frază, fenomenul de intercalare, distanța dintre temă și

⁷ Limba japoneză face parte dintre așa numitele limbi cu temă proeminentă („topic-prominent languages”), limbi în care structura enunțului este temă-comentariu, unde tema este elementul central despre care se vorbește în enunț, iar comentariul, informația adusă despre temă.

⁸ „An insubstantial, tentative quality [of] the language”, Edward Seidensticker, *op. cit.*, p. 145.

verbul/verbele cu care se află în relație), redarea în limba română necesită un proces de *descompunere* a frazelor, urmat de *recompunerea* elementelor de conținut în ordinea naturală din limba română. Recompunerea poate implica și o *adaptare* a cantității de informație per enunț. De multe ori, enunțurile japoneze complexe, cu multe propoziții subordonate, pot deveni greu de urmărit când sunt transpuse în limba română și necesită o împărțire în unități mai mici și mai ușor de procesat de către receptor. Pe de altă parte, la unii autori japonezi (de exemplu, Haruki Murakami) se remarcă o preferință pentru enunțurile scurte, aproape eliptice, juxtapuse. Redarea acestora ca atare în limba română conferă un ritm sacadat, uneori supărător, și de aceea o soluție stilistică este combinarea enunțurilor și crearea de unități mai lungi.

La nivelul semantico-lexical, printre „provocările” curente ale textelor literare japoneze se numără redarea limbajului poetic/metaforic, a expresiilor onomatopice și a sensurilor și conceptelor specifice limbii și culturii japoneze.

În primul caz, cel al limbajului metaforic, se impune găsirea unor echivalente capabile de a crea asupra receptorului de limbă română același efect pe care textul original le-a creat asupra receptorului japonez (și pe care traducătorul le-a identificat și el corect). Pentru a da doar un exemplu, Haruki Murakami este un expert al metaforelor despre „timp” și „tăcere”. La Murakami⁹, timpul se scurge fie „ca o adiere de vânt” (p. 12) sau „netulburat, ca o apă limpede” (p.99), fie rigid, „ca un șurub al unei mașinării imense” (p. 66), sau „în sens invers, ca un film dat înapoi” (p. 269). Iar tăcerea „[învăluie] totul, ca o gelatină” (p. 280), se strecoară „în toate cotloanele, uleioasă și ușor diferită de la o cameră la alta” (p. 310), este resimțită „ca niște înțepături în piele” (p. 254), sau se descompune în „particule de tăcere” (p. 223) și plutește prin aer.

Un alt caz particular îl constituie expresiile onomatopice, în special cele utilizate adverbial pentru a descrie, în mod sugestiv și concis, fenomene sau acțiuni. De cele mai multe ori, acestea nu pot fi exprimate la fel de eficient în limba română, unde traducătorul este nevoit să parafrazeze sau să găsească sintagme cu sens apropiat. Pentru ilustrare, ne vom opri asupra câtorva exemple din traducerea în limba română a romanului *Scandalul (Sukyandarū)* de Shūsaku Endō. „*Shinjuku ya Roppongi wo urouro shite iru [josei]*”, unde *urouro suru*¹⁰ are sensul de „a umbla din loc în loc / a se învârti fără o țintă precisă”, se poate traduce, în contextul specific în care apare, prin „[femei] care-și făceau veacul în cartierele Shinjuku și Roppongi”. O altă expresie, *shimijimi kanjiru*¹¹ (*shimijimi* însemnând „profund, în adâncul inimii”), folosită în original cu nuanță pozitivă, este tradusă prin sintagma „a gusta din plin”. Expresia *nitto warau*¹² (cu sensul de bază de „a râde ușor, pe tăcute”) este redată prin „a zâmbi”, iar *kusutto warau*¹³ (*kusutto* sugerând ideea de „a face zgomot pe nas”) devine, prin interpretarea contextului în care apare sintagma, „a râde zeflemitor”.

O altă problemă la nivelul semantico-lexical des întâlnită în cazul traducerilor literare o constituie redarea termenilor specifici universului cultural japonez. Cititorul român este deja familiarizat cu noțiuni ca *ikebana*, *kimono*, *geisha*¹⁴, însă multe altele, în special cele specifice unor perioade istorice îndepărtate, îi sunt necunoscute. Tendința generală este de a include în traducere termenul japonez, în dorința de păstrare a „exotismului” textului original. Însă traducătorul trebuie să umple golul semantic, iar pentru aceasta are două variante: explicitarea în text sau explicitarea în nota de subsol. Vom lua ca exemple două lucrări literare dense în termeni specifici, *Maestrul de ceai (Honkakubō Ibun)* de Yasushi Inoue și *Maestrul de go (Meijin)* de Yasunari Kawabata. Notele explicative de subsol sunt numeroase în ambele traduceri. Pe lângă acestea, în cazul primei lucrări, apar frecvent și explicitări în text (ex. „camera de ceai *chashitsu*” (p. 10), „alcovul *tokonoma*” (*ibid.*), „bolul de ceai *chawan*” (*ibid.*). Pentru cunoscătorul de japoneză, sintagmele sunt redundante – *chashitsu* însemnând exact „cameră de ceai”, *tokonoma*, „alcov”, iar *chawan*, „bol de

⁹ Haruki Murakami – *În căutarea oii fantastice*.

¹⁰ Sintagmă compusă din *urouro* (onomatopee) + verbul *suru* („a face”).

¹¹ Sintagmă compusă din *shimijimi* (onomatopee) + verbul *kanjiru* („a simți”).

¹² Sintagmă compusă din *nitto* (onomatopee) + verbul *warau* („a râde”).

¹³ Sintagmă compusă din *kusutto* (onomatopee) + verbul *warau* („a râde”).

¹⁴ De altfel prezente și în marile dicționare ale limbii române, uneori cu grafia adaptată, ex. „gheișă”, „chimono”, „șinto”.

ceai” – însă în același timp sunt un rău necesar, făcând textul mai accesibil pentru marele public. Traducerea celei de-a doua lucrări preferă notele de subsol, însă pe lângă acestea adoptă o altă strategie, probabil în încercarea de „naturalizare” a termenilor, pentru a-i crea cititorului impresia de familiar: este vorba de alipirea articolului hotărât românesc unor cuvinte japoneze, cu sau fără cratimă (ex. „*ryokan*-ul Urokoya din Atami” (p. 21) – cu nota de subsol: „[Ryokan:] Han în stil tradițional japonez”, sau „*meijin*ul” – de la termenul japonez *meijin*, „maestru de go de prim rang”). Această strategie a articulării este utilizată destul de frecvent și în alte traduceri, însă folosirea excesivă poate crea un efect contrar, negativ.

O situație interesantă se produce atunci când autorul creează forme noi în limba sursă, iar traducătorul, nedispunând de mijloace preexistente în limba țintă, trebuie la rândul său să inventeze forme noi. Este cazul redării termenului *yamikuro* din romanul *La capătul lumii și în țara aspră a minunilor* (*Sekai no owari to hādo-boirudo wandārando*) de Haruki Murakami. În roman, *yamikuro* sunt niște creaturi fantastice care sălășluiesc în subteranele orașului Tokyo, iar denumirea, inventată de Murakami, pornește de la cuvintele *yami* („întuneric”) și *kuro* („negru”). Traducerea din limba română oferă un echivalent excelent, „întunegri”¹⁵. În aceeași categorie a inovațiilor lexicale intră și „simbulatorii” și „computatorii”¹⁶ din același roman de Haruki Murakami, sau mostra de limbaj adolescentin prezentată de o elevă de școală generală, în romanul lui Shūsaku Endō, *Scandalul* (de exemplu, „a se ciocoli”¹⁷).

La nivelul pragmatic, o problemă specială o constituie redarea cu acuratețe a statutului social al personajelor și a relațiilor interpersonale. După cum am menționat, limba japoneză dispune de un sistem onorific foarte complex și bine definit, care reflectă precis diferențele de statut social dintre participanții la discurs. Prin cele câteva pronume de politețe (și opoziția lor cu pronumele personal *tu*), limba română nu reușește să transmită toate nuanțele construite în limba japoneză, și aici se creează din nou un „gol” semantic, pe care traducătorul este nevoit să-l compenseze. Această compensare se poate realiza prin manipularea lexicului, de exemplu prin alegerea registrului îngrijit și a unui vocabular elevat pentru a sugera respect/politețea, sau prin adoptarea registrului familiar, neîngrijit, pentru a sugera apropierea sau lipsa de respect/politețe. Acest procedeu este folosit în traducerea romanului *Scandalul* de Shūsaku Endō, unde raporturile dintre personaje (un reputat scriitor, angajații de diferite ranguri ai editurii cu care acesta colaborează, prietenii săi, soția, un ziarist incisiv, dame de companie etc.), ca și mijloacele lingvistice utilizate la exprimarea acestor raporturi, sunt foarte variate.

În text apar numeroase pronumele personale, având fiecare conotații și valori pragmatice ușor diferite: pentru persoana I singular, întâlnim *watakushi* (masculin/feminin, stil politico/protocolar), *watashi* (masculin/feminin, stil neutru), *boku* (masculin, stil familiar), *ore* (masculin, stil foarte familiar), *atashi* (feminin, stil foarte familiar). Persoana a II-a singular este exprimată prin pronumele *anata* (neutru sau politico), *kimi* (familiar, folosit cu persoane de statut inferior sau mai tinere), *anta* (foarte familiar) sau *omae* (foarte familiar), formele onorifice verbale care însoțesc pronumele variind și ele. De multe ori, același personaj alternează pronumele de persoana I în funcție de raportul cu interlocutorul (de exemplu, Suguro, protagonistul romanului, folosește, în diverse situații, *watashi*, *ore* sau *boku*).

Termenii de adresare sunt și ei numeroși. În cazul aceluiași personaj, Suguro, întâlnim nu mai puțin de șapte formule de adresare diferite, determinate tot de raportul cu interlocutorii: *Sensei* (termen cu sensul de bază de „profesor”, „maestru”, folosit în mod curent în adresarea respectuoasă sau în referirea la profesori, medici, politicieni, artiști etc.), *Suguro-san* (nume + sufixul de politețe

¹⁵ Cf. termenul „INKling” propus de traducerea în limba engleză a romanului, unde simțim că ceva s-a pierdut din sensul inițial. „Ink” („cerneală”) ne duce cu gândul la „negru”, iar sufixul „-ling” sugerează imaginea unei creaturi mici, însă nu este o echivalență cu totul reușită.

¹⁶ În original, *kigō-shi* („simbol” + „expert”) și, respectiv, *keisan-shi* („a calcula” + „expert”).

¹⁷ În original, *chokobaru* (*choko[rēto]* („ciocolată”) + terminație de verb la infinitiv), cu sensul, explicat chiar în roman, de „a trece pe șest pe la o cofetărie la întoarcerea de la școală”.

san, „domnul Suguro”), *Suguro* (nume de familie, fără mărci de politețe), *ojisan* (colocvial, „nene”), precum și pronumele *anata*¹⁸, *kimi*, *omae*.

Varietatea de mijloace lingvistice de exprimare a politeții nu se limitează doar la pronume, la termenii de adresare și la formele verbale specifice. În cazul multor cuvinte, există variante lexicale „elevate”, neutre sau „umile” pentru exprimarea aceluiași concepte, în situații discursive diferite. În romanul lui Endō apar patru termeni diferiți pentru noțiunea de „soție”: *tsuma* (termen neutru, folosit în principal de narator), *okusama*¹⁹ (foarte politicos), *okusan*²⁰ (politic), *kanai* (umil), *nyōbō* (relativ umil și ușor învechit). În limba română, traducătorul are la dispoziție termenii „soție” și „nevastă”, însă o parte din conotații se pierd în traducere. În mod similar, noțiunea de „oaspete”, sau „client” este exprimată, în contexte diferite, prin cuvântul *kyaku* (termenul neutru) și prin variante lexicale „elevate”, unde cuvântul de bază primește afixe onorifice: *okyaku* (*kyaku* + prefixul *o*, cu sensul de „onorat, stimat”), *okyakusan* (+ prefixul *o* și sufixul onorific *san*) sau *okyakusama* (+ prefixul *o* și sufixul onorific *sama*). Teoretic, variantele onorifice de mai sus ar putea fi redată în limba română prin sintagme ca „distinsul oaspete” sau „onorabilul client”. Aceste expresii sunt însă de multe ori resimțite ca forțate în limba română, din cauza lipsei unui sistem onorific asemănător și sunt evitate, cu riscul pierderii echivalenței semantice, pentru a putea păstra naturalețea textului în limba română.

Concluzii

Deosebirile importante dintre limba japoneză și limba română precum și dintre contextele culturale în care se integrează conferă traducerilor literare un grad sporit de dificultate. Pentru a putea crea o traducere fidelă, de calitate, traducătorul – intermediarul între autor și cititor – caută echivalente, clarifică și explicitează pentru a compensa asimetriile culturale inevitabile și, acolo unde este cazul, aduce inovații lingvistice. În același timp, traducătorul este uneori nevoit să „negocieze”, remodelând textul și sacrificând nuanțe existente în original, pentru a nu pierde calitatea și naturalețea limbii române din traducere – textul care ajunge la cititori.

Bibliografie

- Bassnet, Susan; Lefevere, André – *Constructing Cultures: Essays on Literary Translation*, Multilingual Matters, Philadelphia, 1998.
- Danley, Robert Lyons – „Can Japanese Literature be Translated?”, în Adriana Boscaro et al. (editori), *Rethinking Japan vol. I – Literature, Visual Arts and Linguistics*, Routledge, London, 1991, 63-68.
- Hatim, Basil; Mason, Ian – *The Translator as Communicator*, Routledge, London, 1999.
- Malmkjær, Kirsten – *Linguistics and the Language of Translation*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2005.
- Munday, Jeremy – *Introducing Translation Studies: Theories and Applications*, Routledge, London/New York, 2001.
- Nida, Eugene A.; Taber, Charles R. – *The Theory and Practice of Translation*, E. J. Brill, Leiden, 1982.
- Seidensticker, Edward – „On trying to translate Japanese”, în John Biguenet, Rainer Schulte (editori), *The Craft of Translation*, University of Chicago Press, Chicago, 1989, 142-153.
- Tansman, Alan – „Japanese Studies: The Intangible Act of Translation”, în David L. Szanton

¹⁸ *Anata* este folosit în roman atât ca pronume personal („dumneavoastră”), cât și ca apelativ afectiv (similar cu „dragule” din limba română, folosit frecvent de soții către soți).

¹⁹ Literal, „doamna din interiorul casei”, cuvânt compus din *oku* („interior, fund”) + *sama* (sufix onorific), folosit în referirea la soția cuiva cu statut mai înalt decât vorbitorul.

²⁰ *Oku* („interior, fund”) + *san* (sufix onorific, dar mai puțin politicos decât sufixul *sama*, vezi *supra*)

(editor), *The Politics of Knowledge: Area Studies and the Disciplines*, University of California International and Area Studies Digital Collection (UCIAS), vol. 3, 2003, <http://repositories.cdlib.org/uciaspubs/editedvolumes/3/5/>, data accesării: 8.12.2008.
Wechsler, Robert – *Performing Without a Stage: The Art of Literary Translation*, Catbird Press, North Haven, 1998.

Traduceri literare citate

Endō, Shūsaku – *Scandalul*, traducere din limba japoneză și note de Andreea Sion, Editura Polirom, Iași (în curs de apariție).

Inoue, Yasushi – *Maestrul de ceai*, traducere din limba japoneză, note și glosar de Anca Focșeneanu, Editura Humanitas, București, 2007.

Kawabata, Yasunari – *Maestrul de go*, traducere din limba japoneză, prefață, note și glosar de Flavius Florea, Editura Humanitas, București, 2007.

Murakami, Haruki – *Hard-boiled Wonderland and the End of the World*, traducere în limba engleză de Alfred Birnbaum, Vintage International, New York, 1993.

Murakami, Haruki – *În căutarea oii fantastice*, traducere din limba japoneză și note de Andreea Sion, Editura Polirom, Iași, 2003.

Murakami, Haruki – *La capătul lumii și în țara aspră a minunilor*, traducere din limba japoneză și note de Angela Hondru, Editura Polirom, Iași, 2005.